

11

ErfgoedBrief Breda

Culturele Planologie 1-9

**Breda, stad van de
Nassaus 10** 10-12

Culturele Planologie Het verleden als inspiratie

Marc Berends & Diewert Berben Culturele planologie is het belangrijkste uitgangspunt van de ErfgoedVisie Breda 2008-2015 'Erfgoed in context'. Maar wat is dat eigenlijk? In dit nummer van de ErfgoedBrief Breda gaan we daar nader op in. Het is voor ons een manier van werken om de historische identiteit van Breda te behouden en te versterken.

Culturele **Planologie**

Het verleden als inspiratie

Een stad is geen statisch gegeven. Ook Breda is altijd in ontwikkeling. De eisen aan de gebouwde omgeving veranderen. Nieuw is niet altijd slecht, maar Breda is vooral gevormd door het verleden. De geschiedenis van een plaats kan vaak een inspiratiebron vormen voor nieuwe ontwikkelingen. Waar zulke ontwikkelingen en het verleden samenvloeien kunnen we spreken van culturele planologie.

Identiteit is belangrijk

Als Bredanaars zijn we trots op onze stad. Als we de Grote Toren zien opdoemen aan de horizon slaken we een zucht van verlichting. We zijn weer thuis. Een gevoel van herkenning. Hetzelfde gevoel hebben we als we onze eigen wijk en straat binnenkomen na de vakantie. Herkenbare gezichten, een bekende omgeving en ontmoetingsplaatsen met herinneringen maken dat het gebied ons 'eigen' is.

Deze identiteit of eigenheid komt onder andere voort uit de geschiedenis van onze stad. Hierbij gaat het niet alleen om materiële zaken zoals het stratenpatroon, waardevolle gebouwen of het landgoederenlandschap rond Breda. Ook immateriële zaken zoals verhalen en tradities bepalen een identiteit. Maar een stad is geen onveranderlijk gegeven. Straten en wijken zijn altijd in ontwikkeling. Soms heeft dit te maken met de verbetering van de infrastructuur zoals de aanleg van de Hogesnelheidslijn. Soms heeft het te maken met grootscheepse ingrepen, zoals de bouw van De Barones.

Bij het inrichten of herinrichten van een landschap is het daarom belangrijk dat we zorgvuldig om gaan met de identiteit van een gebied. Dit betekent goed inventariseren waar deze identiteit uit bestaat zodat belangrijke historische elementen niet verloren gaan.

Culturele planologie

Het begrip culturele planologie is geïntroduceerd om de cultuurhistorie nadrukkelijker aanwezig te laten zijn bij ruimtelijke ontwikkelingsprocessen. Culturele planologie is een instrument dat door de overheid gebruikt wordt bij het ordenen en inrichten van de ruimte, waarbij bijzondere betekenis wordt toegekend aan cultuur en cultuurhistorie. Hierdoor ontstaat er bijzondere aandacht voor de geschiedenis van een plek, voor de in een gebied aanwezige monumenten, voor lokale tradities en voor de verhalen van bewoners.

In de periode na de Tweede Wereldoorlog werd de woningnood gezien als volksvijand nummer één. Woningbouwproductie en vooral effectieve bouwmethodieken bepaalden de

groei van veel steden. Hierbij werd de methodiek van 'tabula rasa' toegepast. Dat betekent dat men het in te vullen landschap beschouwde als niet meer dan een leeg vel tekenpapier. Grote delen van het voormalige landelijke gebied werden onherkenbaar veranderd in woonwijken die bij iedere willekeurige stad hadden kunnen horen. Door deze eenvormige architectuur trad een verschraling op die het gevoel van herkenbaarheid wegvaagde.

Deze naoorlogse eenvormigheid heeft uiteindelijk geleid tot bewustwording van mensen van de omgeving waarin ze wonen en recreëren. Onderzoek toont aan dat mensen in nieuwbouwwijken met een eigen geschiedenis gelukkiger zijn dan mensen die terechtkomen in wijken zonder enig historisch houvast. In een omgeving waar mensen zich thuis voelen, is bovendien een veel grotere bereidheid om in het gebied te investeren dan in een omgeving waar eigenheid ontbreekt. Deze bewustwording maakte dat de methodiek van de tabula rasa ter discussie werd gesteld. Als antwoord hierop ontstond aandacht voor de biografie van het landschap. Elk terrein heeft een eigen geschiedenis en bevat de sporen daarvan. Deze sporen kunnen geïntegreerd worden in de nieuwe plannen of als inspiratie dienen voor de inrichting van het gebied. Wij benoemen de cultuurhistorie als de oudste laag in de reeks verleden – heden – toekomst. Hierdoor krijgt een nieuwe wijk historisch houvast.

De Bredase praktijk

Sinds mei 2007 maakt Bureau Cultureel Erfgoed deel uit van de directie Ruimtelijke Ontwikkeling. Deze nieuwe organisatie is een sterke basis voor de ontwikkeling van de stad met respect voor de identiteit daarvan. De kennis over het culturele erfgoed, de basis voor iedere ruimtelijke ontwikkeling, is nu beschikbaar bin-

nen de hiervoor verantwoordelijke directie.

Bij alle nieuwe ruimtelijke ontwikkelingsprojecten wordt in een vroeg stadium een adviseur van Bureau Cultureel Erfgoed aan tafel gevraagd. Hierdoor komen alle factoren die een rol spelen, dus ook erfgoed, in de herontwikkeling aan bod.

In januari 2009 is een nieuwe stap gezet in de goede richting. De afdelingen Ruimtelijke Plannen (ontwerp), Juridische Plannen (juridisch kader) en Cultureel Erfgoed zijn ondergebracht in één nieuwe afdeling Stedenbouw en Erfgoed. Een intensieve samenwerking tussen erfgoed en ontwerp maakt de realisatie van grote ambities op het vlak van culturele planologie mogelijk. Aan de hand van enkele voorbeelden maken we duidelijk hoe dit in de praktijk wordt ingezet.

De Klokkenberg

De noodzaak van integraal werken is bij de herontwikkeling van de Klokkenberg nadrukkelijk gebleken. Er is in dit project sprake van een aantal tegengestelde belangen vanuit verschillende beleidsvelden. Ogenscheinlijke onoverkomelijke tegenstellingen blijken door vroegtijdig overleg met verschillende partners tot een waardevol compromis te leiden. Het gemeentelijk monument de Klokkenberg is een cultuurhistorisch belangwekkend complex uit de wederopbouwperiode. Minister Plasterk heeft de Klokkenberg met omliggend landschap opgenomen in de top honderd van wederopbouwmonumenten. De procedure om tot de status van rijksmonument te komen, is in gang gezet. Vanuit archeologisch oogpunt is het terrein ook waardevol. De Klokkenberg ligt op een hogere dekzandrug, in het verleden een ideale plaats voor mensen om er zich te vestigen. Door de aanwezigheid van een esdek op de dekzandrug zijn archeologische resten waarschijnlijk goed bewaard

**De Klokkenberg vlak na de oplevering in 1953.
(Collectie architectenbureau De Bever, Eindhoven)**

gebleven, want zij dekken oudere sporen af. Dit zorgt dus voor een hoge verwachting om archeologische resten aan te treffen. Daarnaast ligt de Klokkenberg gedeeltelijk in een beekdallandschap. Hierdoor wordt archeologisch onderzoek extra interessant. De bewoners gebruikten namelijk niet alleen de hoger gelegen dekzandrug om op te wonen, ook in en nabij het beekdal werden veel activiteiten uitgevoerd. Denk bijvoorbeeld aan het zetten van visuiken, de aanleg van oversteekplaatsen, bruggen of kades, maar ook voor het dumpen van afval was het beekdal een geliefde plaats. Kortom, door de

verschillende landschapstypen binnen dit gebied is het mogelijk om met archeologisch onderzoek een divers en goed beeld van het leven in het verleden te verkrijgen. Cultuurhistorie is in dit geval dus zeer bepalend voor de vraag hoe de nieuwe inrichting van het terrein eruit kan zien. Sloop van waardevolle delen is niet mogelijk. De nieuwbouw moet passen bij het bestaande complex. Hij moet ook passen in de landschappelijke aanleg en worden gepland op een plaats die archeologisch verantwoord is. Vanuit andere beleidsvelden, zoals ecologie, liggen ook wensen voor het

terrein. Zo ligt het gebied bijvoorbeeld in de ecologische hoofdstructuur. Dit betekent dat het gebied onderdeel uitmaakt van een Nederlands netwerk van natuurgebieden. Ontwikkeling van deze natuurgebieden heeft tot doel de natuurwaarden in heel Nederland te stabiliseren. Op grond hiervan zijn er ook vanuit ecologisch oogpunt beperkingen in de ontwikkeling van de Klokkenberg. De inmiddels vastgestelde gemeentelijke randvoorwaarden zijn op deze manier integraal tot stand gekomen en omvatten dus alle gemeentelijke wensen en keuzen.

Het oude Jeka-terrein

Ingeklemd tussen de Claudius Prinsenlaan, de Verlengde Poolseweg en de Molengracht liggen de voormalige velden van de voetbalclub Jeka. Deze club had het terrein vanaf 1967 in gebruik totdat hij in 2008 verhuisde naar de nieuwe locatie aan de Beukenlaan in Bavel.

De plaats is gunstig gelegen in de stad, vlakbij het centrum, het ziekenhuis en belangrijke uitvalswegen. Het is daarom wenselijk het terrein verder te ontwikkelen. Sinds 2008 is een gemeentelijke projectgroep aan het bekijken wat de kansen en mogelijkheden zijn. In deze projectgroep zijn alle disciplines, onder andere erfgoed, vertegenwoordigd. Want wat gebeurde er eigenlijk op het terrein voordat Jeka er zich vestigde? En wat is daarvan nog zichtbaar?

Bovengronds lijkt er in eerste instantie niets meer te zien van het verleden. Maar een beknopt bureauonderzoek wees uit dat delen van het huidige landschap nog uit de middeleeuwen dateren.

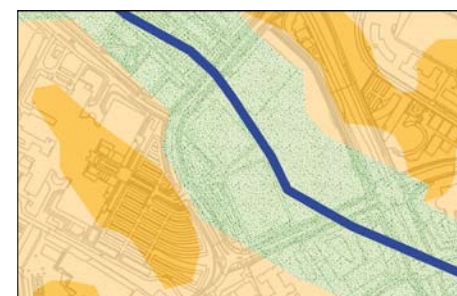
Het oude Jeka-terrein is gelegen in het voormalige beekdal van de Rulle. Dit dal werd aan twee zijden begrensd door hoger gelegen akkers. Aan de westzijde lag de Bredase Akker en aan de oostzijde de IJpe-laarse Akker. Vóór het jaar 1280 werd

Mevrouw C. Maas – van Gils bij de put van haar boerderij in de buurtschap Molengracht.

de Rulle verlegd en aangesloten op een nieuw gegraven kanaal om water naar de watermolen in de Zandbergen te voeren, de Molenlei. Ten noorden van deze Molenlei liep een akkerweg met de naam Molengrachtstraat. Deze viel samen met de huidige Generaal Maczekstraat, Poolseweg en Molengracht. De straat eindigde ongeveer ter hoogte van de Claudius Prinsenlaan. De Molengrachtstraat kwam uit op de Lovensdijkstraat. Deze bestaat nog steeds, maar liep in beide richtingen nog

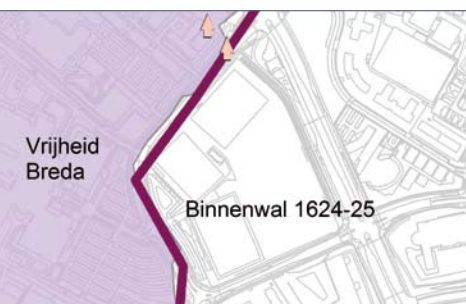
verder door. Voor de voormalige Molengrachtstraat en Lovensdijkstraat geldt dus dat hun oorspronkelijke loop nog steeds duidelijk zichtbaar is in de huidige infrastructuur. De ietwat geknikte begrenzing van het Jeka-terrein in de noordoosthoek, ter plaatse van het tankstation, is direct te herleiden tot de loop van de oude Lovensdijkstraat. De Molengrachtstraat vormde in de buurt van het oude Jeka-terrein de begrenzing van de middeleeuwse stadsvrijheid van Breda. Dit is te

Overzicht van het beekdal van de Rulle ter hoogte van het voormalige Jeka-terrein met aan weerszijden de hogergelegen akkers.

De geknikte vorm van de noordoosthoek van de begrenzing van het voormalige Jeka-terrein lijkt in grote mate bepaald door de voormalige loop van de Lovensdijkstraat.

Het huidige wegenpatroon rond het oude Jeka-terrein volgt nog altijd grotendeels begrenzing van de Vrijheid van Breda met de voormalige Molengrachtstraat en de linie van 1624-1625/1637.

vergelijken met een huidige gemeentegrens. In 1624-1625 werden delen van de Molengrachtstraat opgenomen in de Spaanse omsingelingswal. De Spanjaarden hongerden op deze manier Breda uit en veroverden de stad.

Aan de Molengrachtstraat hebben in het verleden diverse boerderijen gelegen. Deze lagen te midden van de akkers op de hoger gelegen delen van het landschap, op de overgang naar het beekdal. Op de oudste kadastrale kaart, van 1832, is te zien dat er ter hoogte van de noordwestelijke hoek van het oude Jeka-terrein een grote boerderij met bijgebouwen en een bakhuis heeft gestaan.

De inrichting van het landschap op en rond het oude Jeka-terrein heeft dus een lange geschiedenis. Deze is bovengronds nog af te lezen. De verwachting is bovendien dat er ondergronds nog veel sporen aanwezig zijn die wijzen op het eeuwenlange gebruik van dit gebied. Zoals gezegd vinden we op de overgang van hoger gelegen akkers naar beekdalen vaak resten van nederzettingen.

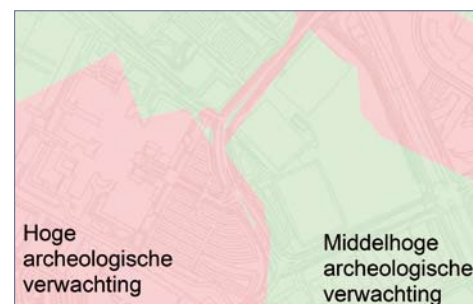
Er zal voorafgaand aan de herontwikkeling van het oude Jeka-terrein archeologisch onderzoek plaatsvinden. Omdat er bij nieuwbouw vaak sprake is van diepe funderingen en ondergrondse parkeervoorzieningen, zullen deze resten worden bedreigd.

In de noordwestelijke hoek van het voormalige Jeka-terrein stond rond 1830 een grote boerderij met bijgebouwen en een bakhuis.

Als we weten wat er onder de grond aanwezig is, zijn er twee opties. We kunnen er voor kiezen de resten te beschermen en de plannen aan te passen of de bedreigde delen volledig op te graven.

De archeologische ondergrond is beschermd door de Monumentenwet. Voor de bovengrondse relict is de bescherming minder adequaat. In 2006 heeft Bureau Cultureel Erfgoed een inventarisatie laten maken van historisch-geografische elementen in Breda. Het probleem met dit soort overblijfselen, zoals wegen, laanstructuren, verdedigingswerken of restanten van waterwegen, is dat ze niet altijd even herkenbaar zijn. Bij nieuwe ontwikkelingen worden ze daarom vaak vergeten. Een taak van de cultureel planoloog is het onder de aandacht brengen van deze overblijfselen bij ruimtelijk ontwerpers. Er is voor gekozen bij de herontwikkeling van het Jeka-terrein en omgeving de cultuurhistorische onderlegger, de geschiedenis van het gebied, te gebruiken als uitgangspunt. Hierbij blijft de oorspronkelijke wegenstructuur langs de randen van het terrein grotendeels bestaan. De archeologische waarden worden minimaal aangetast.

Vanwege de infrastructuur en militaire relict is de verwachting aan de randen van het voormalige Jeka-terrein hoog. Op de voetbalvelden is de verwachting middel-hoog vanwege het beekdal dat daar gelegen heeft

Het Havenkwartier

Een ander voorbeeld van een gebied in ontwikkeling waarbij culturele planologie wordt ingezet is het zogenaamde Havenkwartier. De gemeente Breda is op dit moment bezig met de herontwikkeling van Via Breda. Dit is het gebied rond het station, van de suikerfabriek tot en met de Drie Hoefijzers, in totaal 160 hectare. Het Havenkwartier, rond de Belcrumhaven en de suikerfabriek, vormt een van de deelgebieden. In de gemeentelijke projectgroep Havenkwartier is besloten om een onderzoek te doen naar de cultuurhistorische waarden

Het sterrenbos met centraal het Speelhuis en de typerende radiale dreven. De brede dreef die van het noordwesten naar het zuidoosten is de Speelhuislaan.

in het gebied. Dit richt zich wederom op de archeologie, het gebouwde erfgoed en de historische geografie. We bevinden ons hier in de beemden, de lager gelegen veengebieden ten noorden van Breda. Door het gebied loopt nog steeds de rivier de Mark. De oorspronkelijke loop is nauwelijks gewijzigd. Te midden van de beemden lagen twee hoogten, de Donk van Abroek en de Belcrum- of

Konijnenberg. Rond 1600 werden de vestingwerken uitgebreid. Deze bevonden zich nog juist in het plangebied. De Konijnenberg was een zandheuvel ter hoogte van de huidige Speelhuislaan bij de watertoren. In 1618 bouwde Filips Willem, prins van Oranje en heer van Breda, hier het Speelhuis. Het was een achtkantig gebouw. Daar om heen liet hij een wildpark aanleggen in de vorm van

een sterrenbos. Een van de dreven bestaat nog steeds, de Speelhuislaan. De vestingwerken werden geslecht vanaf 1870. Er ontstond hier, aan de rand van de stad, een enorm industrie-terrein, dicht bij waterwegen en de pas aangelegde spoorwegen. De suikerfabriek dateert van 1874. De Belcrumhaven werd gegraven in 1923. Op het schiereiland werd in 1925 de groenteveiling gevestigd. Na de bouw van de veiling vestigden zich groente- en fruithandels en conservenfabrieken in het gebied, evenals snoep- en frisdrankfabrieken.

Het plangebied Havenkwartier.

Schematische weergave van de groei van het industrieterrein rond de suikerproductie en de fruithandel.

De watertoren in 1935 gebouwd aan de splitsing Speelhuisklaan-Konijnenberg, ontworpen in expressionistische stijl door P.A.H. Hornix, directeur van Openbare Werken.

Het terrein tussen de Belcrumhaven en de Speelhuisklaan werd grotendeels ingenomen door de machinefabriek van Backer en Rueb. Aan de Speelhuisklaan bevonden zich de representatieve kantoorgebouwen en in de Belcrumhaven werden grote machineonderdelen aan- en afgevoerd. De watertoren op de splitsing Speelhuisklaan – Konijnenberg is een belangrijke landmark. Hij is nu een rijksmonument. Het industriële erfgoed is geïnventariseerd in het derde deel van de ErfgoedReeks Breda *Industrieel erfgoed in Breda, een factor van*

belang, door de historicus H.A. Muntjewerff. Het industrieel erfgoed wordt nu verder beschreven en gewaardeerd door extern bureau Karel Loeff. Op basis hiervan worden door dichte afwegingen gemaakt hoe er omgegaan moet worden met

Uitzicht vanaf de watertoren over het toekomstige Havenkwartier. Op de voorgrond de fabriek van Electron.

complexen, industrieterreinen, gebouwen en infrastructuur bij de op handen zijnde ontwikkelingen. Ook in het Havenkwartier kan de geschiedenis van het gebied uitstekend als cultuurhistorische onderlegger dienen. De historische infrastructuur, de stedenbouwkundige structuur van het gebied en de thematiek van het industriegebied kunnen als inspiratiebron dienen. Op dit moment wordt

in de projectgroep Havenkwartier door de cultureel planoloog met de andere vakgroepen nagedacht over de wijze waarop cultuurhistorie zijn plek kan vinden in de nieuwe inrichting van het Havenkwartier. De Mark, de Krochtdijk en de Speelhuisklaan zijn de belangrijkste historisch-geografische elementen die nog bovengronds herkenbaar zijn. De Speelhuisklaan vraagt bijna om

een opvallend gebouw of element om de zichtas te benadrukken. Andere onderdelen in het plangebied die kenmerkend zijn voor een industriezone, zoals spoorlijnen en waterwegen, kunnen behouden worden als herinnering aan het oudste industriegebied van Breda. Hierdoor wordt de identiteit van het gebied benadrukt.

Een herinnering aan Mies van Sasse van Ysselt

Op 7 maart 2009 is na een lange ziekte op 69-jarige leeftijd Mies van Sasse van Ysselt overleden. Mies heeft sinds 2002 op het archeologisch depot van de gemeente Breda meegewerkt aan het minutieus puzzelen en lijmen van archeologisch glas, een specialisatie die maar weinig mensen in de vingers hebben. Haar affiniteit met archeologie in Breda is al heel lang geleden ontstaan. In de jaren tachtig stond de archeologie nog in de kinderschoenen. Haar twaalfjarige zoon was op dat moment een fanatieke amateurarcheoloog, dit stimuleerde zij van harte.

De medewerkers van Bureau Cultureel Erfgoed leven mee haar familie en met Bob Vermeskerken. Wij wensen hen veel sterkte bij het verwerken van dit verlies. Bureau Cultureel Erfgoed is met Mies een spontane en openhartige vrouw kwijtgeraakt.

Breda, stad van de Nassaus

10

De burcht Nassau

Johan Hendriks Omstreeks 1120 werd de burcht Nassau gebouwd op een mooie, 120 meter hoge geïsoleerde heuveltop boven het dal van de Lahn, die toepasselijk Burgberg wordt genoemd. Deze burcht heeft een ingewikkelde bouwgeschiedenis gekend,

waarvan vele sporen voor altijd zijn verdwenen. Rigoureuze restauraties in de negentiende en twintigste eeuw hebben veel bouwsporen definitief opgeruimd. Uitgebreide beschrijvingen zijn er niet van. Enkele zeventiende en achttiende eeuwse etsen geven een globale indruk en dan alleen nog van de laatste gebruiksfase. Archeologisch of bouwhistorisch onderzoek is nooit uitgevoerd. Het gebouw blijft dus een bouwkundig raadsel. Ik zal proberen in dit artikel enig licht te werpen op deze burcht die zo belangrijk is geweest voor de Nassaus.

Burgberg

De Burgberg wordt aan de noord- en oostzijde door een bocht van de Lahn omsloten. Aan de westzijde bevindt zich het dal van de Mühlbach. Alleen aan de zuidzijde kan de heuvel vanuit de hoogten van het Taunusgebergte worden genaderd. Maar dan nog is er een flinke klim nodig om boven op het plateau te komen. De burcht Nassau was dus goed verdedigd, een pure heuvelversterking ('Gipfelburg'), een type dat heel vaak voorkwam in de periode 1100-1170. De belangrijkste onderdelen van zo'n burcht op een heuveltop waren een woontoren (in dit deel van Duitsland 'Bergfried' genoemd), een kapel, enkele woon- en werkgebouwen en een waterput.

Zaalbouw

De belangrijkste onderdelen van de burcht zijn in leesteen opgetrokken. Enkele niet meer bestaande gebouwen waren waarschijnlijk uitgevoerd in vakwerk, gevuld met vlechtwerk en leem. De representatieve zaalbouw met twee verdiepingen (het zoge-

naamde 'palas') is een rechthoek van 20 bij 8,20 meter. In de tweede helft van de twintigste eeuw is op de oorspronkelijke fundamenteën een geheel nieuwe zaalbouw opgetrokken. Deze is voorzien van neoromaanse rondboogvensters.

Of het oorspronkelijke 'palas' tot de eerste bouwphase behoorde, is niet duidelijk, maar niet onmogelijk. Immers, deze combinatie komt in de twaalfde eeuw elders in Duitsland ook voor.

Woontoren

De woontoren van Nassau staat duidelijk op het hoogste niveau van de heuvel. De tien meter hoge hoofdtoren heeft een vierkant grondvlak van ongeveer negen bij negen meter met twee meter dikke muren. Oorspronkelijk was de toren niet via een buitentrap toegankelijk, zoals tegenwoordig. Een eenvoudige houten trap, die in tijden van nood kon worden weggehaald, gaf toegang tot de derde bouwlaag. Van hieruit konden de eronder gelegen kelders worden bereikt. Die bestaan hier uit twee boven elkaar gelegen overwelfde ruimten zonder ramen van respectievelijk twee en vier meter hoog. Hier werden de voorraden van levensmiddelen en andere materialen opgeslagen. Tegenwoordig worden zulke kelders in populaire publicaties wel aangeduid met de term vergeetput ('Burgverlies'). Alsof in alle woontorens zulke ruimten als kerken fungeerden. Het zal best wel zijn voorgekomen, maar bij de meeste donjons zijn het gewoon voorraadkelders geweest.

De derde bouwlaag meet vier bij vijf meter, is zes meter hoog en wordt afgesloten door een kruisgewelf. De ruimte wordt verlicht door enkele spitsboogvensters, die onmogelijk vroeg twaalfde-eeuws kunnen zijn. Dat wijst erop dat er in de latere middeleeuwen flinke aanpassingen zijn geweest. Deze verdieping diende als ontvangstruimte, waar de heer van Nassau zijn gasten tegemoet kon treden. Aan de zuidwestzijde was er een open schouw, die voor warmte zorgde. Vaak is op dit niveau ook een keuken en een latrine aanwezig. Dat is in Nassau echter niet meer vast te stellen.

Een etage hoger vinden we een ruimte van maar liefst acht meter hoog. Dat is ongewoon. Waarschijnlijk zijn hier twee verdiepingen van elk vier meter hoog in de vijftiende eeuw tot één geheel gemaakt. Ik beschrijf beide verdiepingen als de vierde en vijfde bouwlaag.

De vierde bouwlaag was 4,70 x 6 meter groot. Waarschijnlijk was ook hier een kruisgewelf, dat later is verwijderd. Dit was het residentiële niveau, het privévertrek van de graaf van Nassau. Hier speelde zich het dagelijkse leven van de heer en zijn familie af. De ruimte werd verlicht door kleine rechthoekige vensters. Op de vijfde bouwlaag bevonden zich de slaapvertrekken van het gezin. De zesde (nu: vijfde) bouwlaag is oorspronkelijk het dak van de toren geweest. In de vijftiende eeuw werd dit heropgebouwd tot een drie meter hoge ruimte met een haard aan de noordwestzijde. De reden daarvan is onbekend.

boven **Burgemeester Baum van Nassau overhandigt op de Open Monumentendag 2006 een maquette van de burcht Nassau aan burgemeester Van der Velden van Breda.** midden **De heropgerichte zaalbouw van de burcht Nassau** onder **De woontoren van Nassau.**

